

TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA VE KENTLEŞME OLGUSU

İsmail H. ÖZSABUNCUOĞLU (*)

ÖZET

Türkiye'de tarım sektörünün GSMH içindeki payı, % 16 civarına düşmüştür. Bu olguda çeşitli teknolojik ve ekonomik faktörlerin yanısıra, kırsal nüfusun hızlı bir şekilde kentlere göçünün de nisbeten önemli rolü vardır. Kente göçün kırdaki itici ekonomik ve sosyal nedenleri arasında şehirde bir iş bulunmuş olması, topraksızlık ve bunun doğal sonucu olarak düşük gelir seviyesine sahip bulunulması, köydeki aşırı gizli işsizlik veya işgücü fazlalığı, kan davaları, anarşik olaylar, ve kent merkezinde kentli bir eşle evli olunması gibi hususlar sayılabilir. Kırsal nüfusu kent merkezlerine çeken nedenleri: Ekonomik olanakların kent merkezlerinde daha fazla bulunması, eğitim, sağlık, altyapı, ve kültürel hizmetlerin şehirlerde daha yaygın olmasıdır. Önerileri veraset kanunlarında yapılacak uygun değişikliklerle arazi parçalanmasını belli ölçülerde tutmak, kırsal kesimde tarımsal sanayi yatırımlarını teşvik etmek, kente entegrasyonu kolaylaştırmak için özel eğitim programları geliştirmek, kırsal alana altyapı hizmetlerini götürmek, kentlerdeki iş imkanlarını artırıcı yatırımları teşvik etmek, gecekondü bölgelerinde kadastro, parselasyon, ve sosyal konut projelerini geliştirip desteklemektir.

GİRİŞ

Türkiye'de tarım sektörünün GSMH içindeki payı, 1975 yılından 1992 yılına kadarki sürede % 22.6'dan % 15.9'a düşmüştür. Bu düşüşte teknolojik gelişme, ihracat mallarına olan talepteki çeşitlenme ve değişme ile diğer yapısal ve ekonomik faktörler yanısıra kırsal nüfusun kentlere göçünün de önemli katkıları olmuştur. 1975-1992 döneminde seçilmiş yıllar için Türkiye milli gelirinin tarım ve sanayi sektörleri açısından kompozisyonu cetvel 1'de verilmiştir. Burada görüldüğü gibi, endüstri sektörünün GSMH içindeki payı, anılan dönemde artarak % 24.4'ten % 26.4'e yükselmiştir.

Burada dikkati çeken diğer önemli bir husus, bu sektörlerin dışında kalan hizmet sektörünün yarattığı gelirin GSMH içindeki payının da, 1975-1992 döneminde artarak % 53'ten % 57.7'ye yükseldiğidir. Bundan şu anlaşılıyor ki, Türkiye'de endüstri ve hizmet sektörleri, tarım sektörü karşısında, onun aleyhine GSMH içindeki paylarını her yıl arttırmışlardır. Bu ise şehirleşme konusunda birtakım gelişmeleri, ve bunlara bağlı olarak da bazı sorunları beraberinde getirmiştir.

(*) Doç.Dr. Gaziantep Üniv.İ.İ.B.F.

Tarım sektörü, ülkelerin kalkınmasında başlıca beş hususta etkili olmaktadır. Bunlar, (a) tarım sektörünün sanayi kalkınması için gereken gıda ve yiyecek maddelerini sağlaması, (b) tarımsal ürün ihracatından elde edilen dövizin endüstri ihtiyaçları için kullanılması, (c) artan tarımsal prodüktivite sonucu marjinal faydası çok düşük veya sıfır olan tarımsal işgücü fazlasının endüstri için işgücü yaratması, (d) nisbeten daha az bir sermaye birikimi gerektiren tarım sektöründeki sermaye fazlalığının sanayi sektörünün kullanımına sunulabilmesi, ve (e) tarım sektöründe endüstri malları için oluşan artan talebin, endüstrinin kalkınma ve yatırımlarında amaçlayıcı bir faktör olmasıdır, (Johnston ve Mellor, 1970, ss. 412-418).

Türkiye 1930'lu yıllardan sonra sağlam bir ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için gereken sanayi hamlesini gerçekleştirme yolunda bilinçli adımlar atmış, çeşitli ekonomik ve idari tedbirler almıştır. Bütün bu tedbirler, ekonomide ağırlığını hissettiren ve başlangıçta daha ilkel şartlarda çalışan tarım sektörünün, ülke kalkınmasındaki rolünü azaltarak endüstrileşme olayını hızlandırmıştır. Sonuç olarak, endüstri güçlenip tarımın milli gelir içindeki payı azalırken tarımda da tarımsal mekanizasyon, gübreleme, ilaçlama, sulama, sertifikalı tahumluk kullanımı, ve toprak islahı çalışmaları gibi modern ve geliştirilmiş tarım tekniklerinin uygulanması yolunda birtakım gelişmeler kaydedilmiştir. Bu gelişmelere ait 1973-1984 dönemi değerleri, bir fikir vermesi açısından, Çetvel 2 ve Şekil 1 de gösterilmiştir.

Toplam tarımsal alan 1973'ten 1984'e kadar geçen dönemde fazla bir değişme göstermemiştir. 1992 istatistiklerine göre bu değer, 27.466 Ha olmuştur, (DİE, 1993, s. 305). Örnek olarak alınan buğday, arpa, ve mısırın bu dönemdeki verimleri % 55 - 76 artmıştır. Öte yandan, traktör sayısındaki artış, anılan yıllarda 3.5 kattan fazla olmuş ve 1984'te 557.000'e yükselmiştir. Benzer olarak, atılan toplam gübre miktarı 2 misline yakın artmışsa da, birim alana gübre kullanımında dikkati çeken bir yükselme görülmemiş, aksine 1978'den sonra ani düşüşler gözlenmiştir. Sulamaya açılan tarımsal arazi miktarında, özellikle 1980 sonrası, önemli artışlar olmuştur.

Ancak bütün bu gelişmeler, sanayileşme ve şehirleşme olaylarında, birbirine bağlı olarak birtakım istenmeyen sonuçlar doğurmuştur ki, bu çalışmada bu olgu ve getirdiği problemlerden önemli olanlar tartışılacak ve özellikle kırsal kesime yönelik bazı öneriler ileri sürülecektir.

2. Kentleşme Olgusu

Şehirleşme olayı veya bir yerin kent özelliğini alabilmesi hakkında birçok teoriler geliştirilmiştir. Daha çok dolaylı olarak bu oluşumu inceleyen ekonomistler arasında Cantillon, Quesney, A.Smith, Ricardo sayılabilir. Alman Von Thünen ise, yerleşim konusunda ilk sistematik teoriyi ortaya atan kimse-dir. Ona göre, bir ovada tüketim merkezinden uzaklaştıkça, ürünleri pazara

taşıma masrafları artacağından ürünlerin fiyatları giderek düşecektir. Von Thünen'i izleyen daha sonraki ekonomistlerden A. Weber'e göre, bir işletmenin kuruluş yeri, tüketim merkezi, ve hammadde merkezleri arasındaki taşıma masrafları ki, bazı varsayımlar altında sadece uzaklık ve taşınan malın miktarına bağlı bir değerdir, minimum olacak şekilde tesbit edilir, A. Lösch ise "Merkezi Konum" adı verilen teorisini, işletmelerin bal peteği altıgenlerinin merkez ve köşelerinde yerleşmesi tezi üzerine geliştirmiştir. 18. ve 19. asrın bu teorisyenlerini izleyen daha sonraki araştırmacılar, kent merkezlerinin gelişmesinde tarihsel etkinliği olan birtakım faktörleri ileri sürmüşlerdir ki, bunların başlıcaları askeri, dini, idari, ve üretim ve dağıtım sistemlerine bağlı olanlardır, (Dinler, 1978, ss. 8-25, Mills, 1972, ss. 37-45).

Özet olarak kent merkezlerinin oluşma ve gelişmesinde herhangi bir yerin doğal kaynaklar, stratejik konum, ve ekonomik potansiyel bakımlarından doğrudan olarak bir cazibe merkezi halinde bulunması (compactive advantage), birtakım işletmelerin büyüklük ekonomisinden (economies of size) yararlanmak için oralarda kurulup yerleşmesi sonucunu doğurur. Bunu takiben de ilgili işletmelerin daha öncekinin yanına ve yakınına gelmesi veya eski kurulan bir işletmenin yenilerini çekmesi, toplanma ekonomisinin (agglomeration economies) bir gereği olmaktadır. Bir kere bu olay başlatıldı mı birini besleyen, tahrik eden zincirleme bir oluşum, yani kentleşme başlar. Örneğin, kurulan bir fabrika, orada çalışacak işçileri, işçiler, ev yapıp satan müteahhitleri, onlar da demir, çimento, vb. inşaat malzemeleri satan işyerlerini, ve daha sonra hepsi birden belediye ve devlet hizmetlerini sunacak kuruluşları bu merkeze çekerek birbirini besleyen bir reaksiyon dizisini uzatıp giderler.

Ancak bu büyüme sonsuz olmayıp, doğal kaynakların azalması veya tükenmesi yüzünden bölgesel avantajın ortadan kalkması ve/veya özellikle o merkezde üretilen mal veya hizmetlere olan talebin düşmesi ile kent merkezinin büyümesi durabilir ve hatta geriye doğru gidebilir. Örneğin Batman: petrol kaynakları nedeniyle gelişmiş bir merkez, A.B.D.'de birçok maden kasabası ise, maden yataklarının tükenmesinden dolayı "hayalet şehir" (ghost town) haline gelmişlerdir.

Türkiye'de, bilhassa son otuz yıl içerisinde bir yandan gerçekleştirilen sağlık hizmetlerinin geliştirilip genelleştirilmesi, öte yandan beslenme bozukluklarının büyük ölçüde giderilmesi, doğum oranlarının arttırırken, ölüm oranlarını düşürmüştür. Bunun doğal sonucu olarak nüfus artış hızı, % 2.9'a kadar yükselmiş, ancak 1986-1990 dönemi itibariyle bu oran, birtakım idari tedbirlerle, % 2.2'ye düşmüştür, (DİE, 1993, s. 51). Ancak bu hızlı nüfus artışı, ve köydeki itici faktörler nedeniyle, Türkiye'de hızlı bir kentleşme başlamış, 44 yıl önce kentlerde toplam nüfusun % 25'i yaşarken, bu oran 1990 da % 59'a yükselmiştir. Cetvel 3'te toplam nüfusun kır ve kent alanlarındaki oranlarının 1950-1990 dönemindeki değişimleri verilmiştir. Görüldüğü gibi, 1980'li yılların başında, kent ve kır nüfus oranları birbirine eşit olmuştur. 1950

yılındaki toplam nüfusumuzun 21 milyona yakın, 1990 yılı nüfusumuzun ise 56.473.000 olduğu göz önüne alınırsa, kent merkezlerinde yaşayanlar sayısının, 40 yıl içinde 6 kattan fazla artarak 5.2 milyondan 33.3 milyona yükseldiği anlaşılır.

3. Hızlı Kentleşme Nedenleri ve Sorunları

Kentleşmede yaygın olarak kabul edilen teoriye göre, kırsal kesimdeki "itici" faktörlerle kentlerdeki "çekici" faktörlerin müşterek etkisi sonucu, köylerdeki nüfus azalırken, kent merkezlerinde toplanmalar önemli ölçüde artmaktadır.

Kırsal kesimdeki itici faktörler iki grupta toplanabilir, ekonomik ve sosyal faktörler. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1970'de yapılan, eski fakat sonuçları itibariyle hala geçerliliğini koruyan bir çalışmaya göre, şehre göç olayında ekonomik nedenler, sosyal nedenlerden çok daha yaygın ve etkin olmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları cetvel 4'te özetlenerek verilmiştir. Burada ankete katılan bireyler ve aile birimlerinden alınan cevaplar ayrı ayrı analiz edilip değerlendirilmiştir. Cetvelde de görüldüğü gibi, ekonomik nedenler arasında, evli olmayan fertlerden % 47'si şehirde bir iş edinmiş olmasını şehre göç nedeninin en önemli faktörü olarak ileri sürmektedir. Öte yandan aile birimleri, göçe sebep olan en önemli ekonomik nedenin (% 57.2), topraksızlık veya genel olarak fakirlik olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bazı aileler için aşırı zenginlik de şehre göz enedin olabilmektedir.

Gerek fertler ve gerek aileler olarak kan davaları, sosyal nedenler arasında aynı ağırlığı almışlardır. Şehirde ve şehirli bir eşle evli bulunmak, fertler arasında üzerinde durulan nedenlerin en fazla zikredilenidir.

Toprak varlığı, çiftçinin gelir durumunu belirten en önemli bir göstergedir. Türkiye'de topraksız çiftçi sayısı, oldukça yüksektir. Örneğin, 1974 yılında yayınlanan bir araştırmada Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki çiftçilerin % 14.9'u topraksızdır, (Sarıca ve diğerleri, 1974, s. 177). Öte yandan, tarımsal işletmelerin 2/3'si, büyüklüğü 50 Dekarına altında bulunmaktadır. Cetvel 5'te görüldüğü gibi bu grup, toplam tarımsal arazinin sadece % 22.12'sini kullanmaktadır. Bunun yanında, arazisi 1000 Dekar ve daha yukarı büyük işletmeler, toplam işletme sayısının sadece % 0.32'sini oluşturmalarına rağmen, tasarrufları altında bulunan arazi miktarı, toplam tarımsal arazinin % 10.74'üdür.

Bir tarımsal işletmenin optimum büyüklüğü, toprağın kalitesi, sulanabilirliği, yetiştirilen ürünlerin çeşidi, uygulanan tarım teknolojisi, vb. faktörlere bağlıdır. Türkiye'de tarımsal işletmelerin çoğu, küçük işletmeler olma yanında, zaman içinde de küçülmektedirler. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından belirtildiği gibi, 50 Dekar ve daha aşağı toprağı olan tarım

işletmelerinin sayısı 1963'te % 61'den 1973'te % 71'e yükselmiştir ki, bu da bilhassa veraset kanunlarımızdaki ilgili hükümler yüzünden, tarımsal toprakların parçalanarak küçüldüğünü göstermektedir, (DPT, 1980, s. 105). Durumu daha açık bir şekilde görmek maksadıyla cetvel 6 ve şekil 2 hazırlanmıştır. Burada görüldüğü gibi, 1970 ve 1980 Genel Tarım Sayım sonuçlarına göre, tüm işletme gruplarındaki işletmeler büyük ölçüde küçülmüşlerdir. Hernekadar 0-19 Dekar büyüklükteki işletme sayıları azalmışsa da, mevcut işletmelerin ortalama büyüklükleri, hemen hemen yarıya düşmüştür. Öte yandan bu, işletmeler olarak alınan tarım kuruluşlarının ortalama büyüklükleri 3.35 Dekardan, 1.713 Dekara düşmüştür. Bu olgu, tarımsal işletmelerin ortalama büyüklüklerinin her grupta düştüğünü, bunun ise tarımsal verimlilik açısından önemli ve ciddi bir sorun oluşturduğunu göstermektedir.

Topraksızlık yüzünden kırsal alanda ortaya çıkan gelir düşüklüğü, marjinal verimliliği sıfır veya sıfıra çok yakın bir marjinal grup yaratmıştır ki, tarım kesiminin işçi fazlası olarak köyden şehre itilen grup budur. Türkiye'de tarım ve endüstri sektörleri olarak işgücü durumu Cetvel 7'de gösterilmiştir. Burada görüldüğü gibi, bilhassa 1980'den sonra, tarım ve sanayi kesimlerinin her ikisinde birden işgücü fazlası, sayısal olarak düşüş göstermiştir. Örneğin, tarım sektöründe işgücü fazlası, 700.000'den 549.238'e (% 21.5) inerken, sanayide bu düşüş % 43.2 olmuştur. Bir başka deyişle, tarım sektörü endüstri kadar fazla oranda bir istihdam olanağı yaratmamıştır. Bu durum, Cetvel 1'de GSMH içindeki sektör paylarının incelenmesinde görülmektedir. Ancak genel olarak bakıldığında, toplam işgücü fazlası oranlarında belirgin bir azalma olmuştur.

Kırsal kesim insanlarını şehre iten sosyal faktörlerin başlıcaları ise, kırdan eğitim ve sağlık hizmetlerinin yeterince olmaması, uzun süren kan davaları, alt yapı hizmetleri içinde olan su, elektrik, ve yol gibi olanakların bulunmaması veya kısıtlı olması sayılmaktadır. Örneğin, 1975 yılında tarım sektöründeki toplam nüfusun sadece % 1.5 kadarı ortaokul veya daha yüksek bir eğitim kurumundan mezun olmuştur. Bu kesimdeki okur-yazar olmayanlar, toplam nüfusun yarısından fazladır. Oysa bu değer Türkiye ortalaması, % 56.2, okuma-yazma bilenlerin genel nüfusa oranı ise % 70'tir, (DİE, 1993, ss. 51.62). Öte yandan, istatistiklere göre, 1990-1991 eğitim-öğretim yılında köylerdeki ilkokul sayısı, şehirdekinin 6 katı, yani 43.671'dir. Ancak, köylerdeki öğretmen başına düşen öğrenci sayısı bakımından, köy okulları daha iyi bir durumdadır. Şöyleki, köylerde bir ilkokul öğretmenine 28.77 öğrenci düşerken şehirlerde bu oran, 42.31'dir, (DİE, 1993, s. 162). Ancak, köy ilkokul öğretmenlerinin, birden fazla sınıfları aynı anda okuttuklarını, bunun ise eğitimin kalitesinde yarattığı olumsuz etkilerini dikkate almak gerekir.

Sağlık şartları açısından, tarımsal karakteri ağır basan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde durum, Batı Anadolu'ya göre daha kötüdür. Örneğin, 1992 yılında Türkiye genelinde bir uzman hekime 1.987 kişi

düşerken, Diyarbakır, Mardin, Siir, Şanlıurfa, ve Şırnak illerini kapsayan bölgede bu sayı 4.004 kişi, İç Anadolu Bölgesinde ise 1.117 kişidir, (DİE, 1993, s. 148).

4. Sonuç ve Öneriler

Son 30 yıldan beri kalkınma plan ve programları incelendiğinde görülür ki, plan ana hedeflerinden ilki, bir yandan tarım sektörünün verimliliğini artırırken öte yandan, onun ekonomideki önemini ve dolayısıyla GSMH içindeki payını azaltmak olup bu yöndeki çabalar, büyük ölçüde sonuca ulaşmıştır. Tarımda modernleşme eğilimleri, yeni ve gelişmiş girdilerin daha fazla kullanılması şeklinde kendisini göstermiş, bunu karşılık daha sermaye yoğun (capital intensive) tarımsal işletmelerden artan işgücü fazlası, kent merkezlerinde yığılır olmuşlardır. Bu oluşuma, veraset yoluyla arazi parçalanması ve işletilen arazilerin dağınık hale gelmesi de ayrıca katkıda bulunmuştur.

Ancak kent merkezlerindeki ekonomik ve sosyal imkanlar, bu kadar hızla yükselen bir talebi karşılayacak süratte gelişmemektedir. Kente yeni göç eden her ferde ve her aileye bir işyeri, konut, yol, elektrik, su kanalizasyon, vb. olanaklar sağlanamamaktadır. Bunun sonucunda kentlerde devamlı bir işsiz grubu, genişleyen gecekondu bölgeleri, bu bölgelerdeki alt yapı (infrastructure) yetersizliği veya yokluğu, hastane, okul, vb. yerlerin kapasitelerinin çok üzerinde hizmet vermek zorunda kalmaları gibi istenmiyen gelişmeler doğurmaktadır, (Bkz. Özsabuncuoğlu, 1981, ss. 205-210). Cetvel 1'de görüldüğü gibi, GSMH içindeki sanayi sektörünün payı 20 yıla yakın bir zamanda fazla artmamıştır. Bu da, sanayide yeter düzeyde istihdam olanaklarının yaratılmadığını ve dolayısıyla kentlere göç eden işgücünün, kısıtlı sermayeleriyle, seyyar satıcılık, boyacılık, tamircilik, sırt taşımacılığı gibi işleri yaparak hizmet sektörüne kaymış olduklarını gösterir.

Öte yandan, ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıya kalan bu yeni, kalabalık zümrenin, polisiye vakaların artışında da rolü olmaktadır. Örneğin, kentlerde artan hırsızlık vakaları, politik olmayan cinayetler, kaçırma, gasp, ve soygun gibi vakalar bu türdendir. Ayrıca çevre sorunları, özellikle kent merkezlerinde, hava ve su kirlenmesi, gürültü, yoğun trafik, vb. şekillerde çok belirgin olarak ortaya çıkmaktadır, (Bkz. Özsabuncuoğlu, 1987, ss. 1039-1062).

Özet olarak, kırsal kesimdeki "itici" ve kentlerdeki "çekici" faktörleri tersine çalışır hale getirmek, ve halen kent merkezlerine yerleşmiş toplulukların, kent yaşamına uyumunu kolaylaştıracak eğitim faaliyetlerine girişmek, aşağıda sıralanan önerilerin özünü teşkil etmektedir. Ancak bu önlemler, kısa dönemde, karar vericileri sonuca ulaştırmayabilir.

Kırsal Kesime Yönelik Öneriler:

i. Tarımsal arazilerin, ekonomik büyüklüklerinin altında parçalanmalarını engelleyecek şekilde veraset kanunlarında gerekli değişiklikler yapılmalıdır. Bununla ilgili olarak bölgeler ve ürün çeşitleri itibariyle optimum arazi büyüklükleri tesbit edilebilir. Öte yandan, tarımda verimliliği düşüren husus sadece arazi parçalanması değil, onun dağınık bir şekilde bulunmasıdır. Arazi toplulaştırılması konusunda Köy Hizmetleri Müdürlükleri daha yetkili ve etkin kılınmalıdır.

ii. Göz eğilimi yüksek marjinal kesimin köyde tutulabilmesi için kırsal kesimde küçük el sanatları ve tarımsal sanayi yatırımları gerçekleştirilmelidir. Konserve veya salça fabrikalarına bağlı küçük imalathaneler, et kombinaları, süt ve mamulleri işleme tesisleri, buğday işleme silo ve değirmenleri buna örnek olabilir.

iii. Kurulacak tarımsal ara sanayilere bağlı ve o projelerin bir parçası olarak, kırsal insanı kent yaşamına hazırlayacak eğitim programları kent ortamına giren bir kimsenin göstereceği uyumsuzluk yüzünden meydana gelebilecek sosyal ve psikolojik problemler ortadan kalkacaktır.

iv. Radyo ve TV gibi iletişim vasıtalarından yararlanmak suretiyle, kırsal kesim insanların, mesleki ve genel bilgi düzeyleri yükseltilmeli, böylece daha bilgili bir işgücü ile yürütülen tarımsal faaliyet sonucu elde edilen daha yüksek gelirle, köye bağlılığın artırılması sağlanmalıdır.

Kent Merkezlerine Yönelik Öneriler:

v. Kent merkezlerinde ise, her şeyden önce, kırsal kesimden serbest bırakılıp büyük şehirlere gelen insanlara, yeni iş imkanları açacak yatırımlara girişilmelidir. Bu yatırımlar, ii. maddede belirtildiği gibi, kırsal kesimlere kaydırılabilirsey işsizlik sorunu kaynağında çözümlenmiş olur.

vi. Büyük kentlerin çevrelerinde sağlığa ve "büyük kent" görünümüne uymayan "gecekondu" mahallelerinin gelişmesini önlemek gayesiyle, kent çevrelerinin kısa zamanda parsellenip istimlak edilmesi gerekir.

vii. Konut açığını makul bir zamanda kapatabilmek için, küçük sosyal konut ve hızlı inşaat yapım projeliri geliştirilmelidir.

viii. "Yapılmış bir yuvayı yıkmak değil, onu hiç yaptırmamak" prensibi esasa alınarak, halkın konut talebini karşılayacak her türlü önlem alınmalıdır.

ix. Radyo, TV gazete, dergi, gezici kütüphane gibi çeşitli iletişim vasıtalarıyla şehre göç etmiş insanların, kent hayatına entegrasyonunu konu alan eğitim programları yürütülmelidir.

x. Bütün bu önlemlerin bireysel projeler ve uygulamalar şeklinde değil, tüm ilgili bakanlık ve mahalli idarelerin katkısıyla ortaya çıkacak entegre bir proje, bir takım çalışması halinde, topyekün uygulanması şarttır.

SUMMARY

The share of agricultural sector in GNP dropped to around 16 % in Turkey. Migration from rural areas to urban centers has been playing an important role in this development besides other various technological and economic factors. The pushing factors that create rapid urbanization are getting a job in a city center, low income in rural areas due to the lack of tillable land, high unemployment level in agricultural sector, long-lasting family disputes, anarchy, and being married in the city center. The pulling factors of urban areas: Availability of more economic opportunities in the city centers, existence of higher level of educational, health, infrastructural, and cultural facilities in the city centers. Recommendations: By making suitable changes in inheritance laws that are not allowing the land division below certain sizes, promoting establishment of agro-industries in agricultural areas, development of special educational programs which ease off urban integrations, special educational programs which ease off urban integrations, complete the rural areas infrastructure facilities, promoting employment opportunities in urban centers that mass up the surplus labor force, development of social house projects pertaining land cadastre, plotting, and social house construction activities.

KAYNAKÇA

- DINLER, Zeynel.; Bölgesel İktisat, Bursa: Uludağ Üniv., I.I.B.F., Yayın no: 32, 1978.
- JOHNSTON, B.F., J.W. Mellor.; "Agriculture's Contribution to Development", *Leading Issues in Economic Development Studies in International Poverty İçinde*, Ed., G.M. Meier, Oxford Üniv. Press, Inc., 1970.
- MILLS, Edwin S.; *Urban Economics*, Glenview Ill.: Scott, Foresman and Co., 1972.
- ÖZSABUNCUOĞLU, I.H.; "Rural-Urban Migration and Formation of Squatters in Turkey", *Urban Problems and Economic Development içinde*, Ed., L. Chatterjee, P. Nijkamp, Rijn (Hollanda): Sijthoff and Noordhoff International Publishers, 1981.
- "Farmers Perception of Polluted Irrigation Water: A Case Study in Rural Sector of Gaziantep", *Proceedings of the International Symposium on Environmental Management*, Environment 87, Vol. II içinde, İstanbul: Boğaziçi Üniv., Müh.Fak., Atık ve Kirlenme Denetimi Araştırma Grubu, 1987.

SARICA, İ.; ve Diğerleri, **Doğu ve Güneydoğu İlleri Sosyal Yapı Araştırması**, Ankara: DPT, Yayın no. DPT: 1378-KÖYD: 9, 1974.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), **Türkiye İstatistik Yıllığı**, 1981, 1985, 1989, 1993, Ankara: DİE, Yayın no. 960 (1981), 1150 (1985), 1405 (1990), 1620 (1993).

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), **Türkiye'de İşgücünün Arzı, Talep ve İşgücü Fazlası Tahminleri**, Ankara: DPT, Yayın no. DPT-964, SPD-216, 1970.

----.; **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Ankara: DPT, Yayın no. DPT: 1664, 1979.

----, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) 1980 Programı**, Ankara: DPT, Yayın no. DPT-1704, 1980.

----.; **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) 1982 Programı**, Ankara: DPT, Yayın no. Dpt-1832, 1982.

Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB), **İktisadi Rapor, İlgili Yıllar**, Ankara: TOBB.

Cetvel 1. Tarımsal Gelirin GSmH İçindeki Payı

Yıllar	GSMH (10 TL)	Tarımsal Gelir (%)	Sanayi Geliri (%)
1975	181.4	22.6	24.4
1980	206.1	22.7	24.1
1985	258.2	20.1	23.2
1990	86.145.2	16.5	25.9
1991	86.533.9	16.2	26.5
1992	91.671.4	15.9	26.4

Not: GSmH değerleri, 1975, 1980, ve 1985 yılları için 1968 sabit fiyatları, 1990-1992 yılları için 1978 sabit fiyatlarına göre düzenlenmişlerdir.

Kaynaklar: 1975, 1980 için DİE, 1981, s. 400; 1985 için DİE, 1990, ss. 422, 423p 1990-1992 için DİE, 1993, ss. 678, 679.

Yıllar	T.Tarımsal Alan (1000 Ha)	<u>Verim (Kg/Ha.)</u>			T.Traktör Sayısı (1000 Ad)	<u>Gübreleme</u>	
		Buğday	Arpa	Mısır		T.Gübre (1000 Ton)	T.Alan (Da.)
1973	28.288	1.130	1.173	1.760	156	3.720	6.525
1974	27.928	1.257	1.291	1.935	201	3.136	6.067
1975	27.662	1.595	1.731	2.000	243	3.692	6.699
1976	27.725	1.789	1.860	2.192	282	5.945	11.210
1977	27.929	1.785	1.813	2.181	321	6.577	11.921
1978	28.045	1.805	1.884	2.241	370	7.474	11.124
1979	28.557	1.867	1.871	2.307	403	7.666	12.534
1980	28.175	1.829	1.893	2.127	437	5.968	11.858
1981	28.513	1.838	1.990	2.069	459	6.686	12.277
1982	27.091	1.944	2.040	2.345	491	7.452	14.922
1983	26.618	1.777	1.871	2.691	512	8.402	15.948
1994	26.465	1.911	2.000	2.727	557	8.198	16.220

Kaynaklar: DİE, 1981, ss. 176, 177, 189; DİE, 1985, ss. 210, 211, 230.

Sulama değerleri için DPT, 1979, s. 341; TOBB, 1980, 1982, 1983, 1985, 1

Cetvel 3. Kent ve Kır Nüfus Oranlarındaki Değişme, 1950-1990⁽¹⁾.

Sayım Yılı	Toplam Nüfus (x1000)	Toplam Nüfusun Kent/Kır Dağılım Oranları (%)	
		Kentsel Alan	Kırsal Alan
1950	20.947	25.0	75.0
1955	24.065	28.8	71.2
1960	27.755	31.9	68.1
1965	31.391	34.4	65.6
1970	35.605	38.5	61.5
1975	40.348	41.8	58.2
1980	44.737	49.2	50.8
1985	50.664	53.0	47.0
1990	56.473	59.0	41.0

Not: (1) il ve ilçe merkezleri - bucak ve köy merkezleri ayırımı.

Kaynak: DİE, 1993, s. 54.

Cetvel 4. Kent Merkezlerine Göç Nedenlerinin Fertler ve Aileler Arasındaki Dağılımı, 1970.

Göç Sebepleri	Fertler (%)	Aileler (%)
Ekonomik sebepler	73.6	84.5
Topraksızlık ve Fakirlik	21.8	57.2
Aşırı serbet	--	2.7
Şehirde bir iş edinme	47.0	19.1
Hayat şartlarını iyileştirme	4.8	5.5
Sosyal sebepler	21.4	6.4
Kan davaları	1.7	1.8
Çocukların eğitimi	1.9	4.6
Sağlık	0.4	--
Şehirde evlenme	17.4	--
Dğer sebepler	4.2	9.1
Bilinmeyen sebepler	0.8	--
Toplam	100.0	100.0

Kaynak: DPT, 1970, 1970, s. 104.

Cetvel 5. Türkiye'de Tarımsal İşletme Büyüklüklerinin Oransal Dağılımı, 1991

İşletme Büyüklükleri (Dekar)		İşletmelerin Oranı	Birikimli Oranlar	İşletmelerin Tasarrufundaki Arazi Oranı	
0 -	4	6.34	6.34	0.28	0.28
5 -	9	9.61	15.95	1.07	1.35
10 -	19	18.96	34.91	4.28	5.63
20 -	49	32.13	67.04	16.49	22.12
50 -	99	17.98	85.02	19.94	42.06
100 -	199	9.66	94.68	20.99	63.05
200 -	499	4.38	99.06	19.82	82.87
500 -	999	0.61	99.67	6.39	89.26
1.000 -	2.499	0.26	99.93	5.91	95.17
2.500 -	4.999	0.05	99.98	2.79	97.96
5.000 +		0.01	100.00	2.04	100.00

Kaynak: DİE, 1993, ss. 346-347

Cetvel 6. Türkiye'de Tarımsal İşletme Büyüklüklerinde 1970'den
1980'e Görülen Değişmeler

İşletme Büyüklüğü (Da.)	İşletme Sayısı		Ortalama İşletme Alanı (Da.)	
	1970	1980	1970	1980
(A) 0 - 4	351.069	309.892	4.99	1.78
(B) 5 - 9	405.257	265.306	9.99	6.66
(C) 10 - 19	594.221	527.181	19.99	13.46
(D) 20 - 29	400.786	470.979	25.00	22.87
(E) 30 - 39	276.513	393.741	35.00	32.33
(F) 40 - 49	200521	299.922	45.00	42.15
(G) 50 - 99	478.375	738.376	75.00	65.54
(H) 100- 199	239.150	421.523	150.00	128.69
(I) 200- 499	95.539	192.800	350.00	268.24
(J) 500 - 999	15.190	24.785	750.00	676.30
(K) Büyük İşletmeler (1)	2.284	6.405	3357.38	1712.55

* Not: (1) Büyük işletme alt grupları için kaynağa bakınız.

Kaynaklar: DİE, 1981, s. 191; DİE, 1985, s. 221.

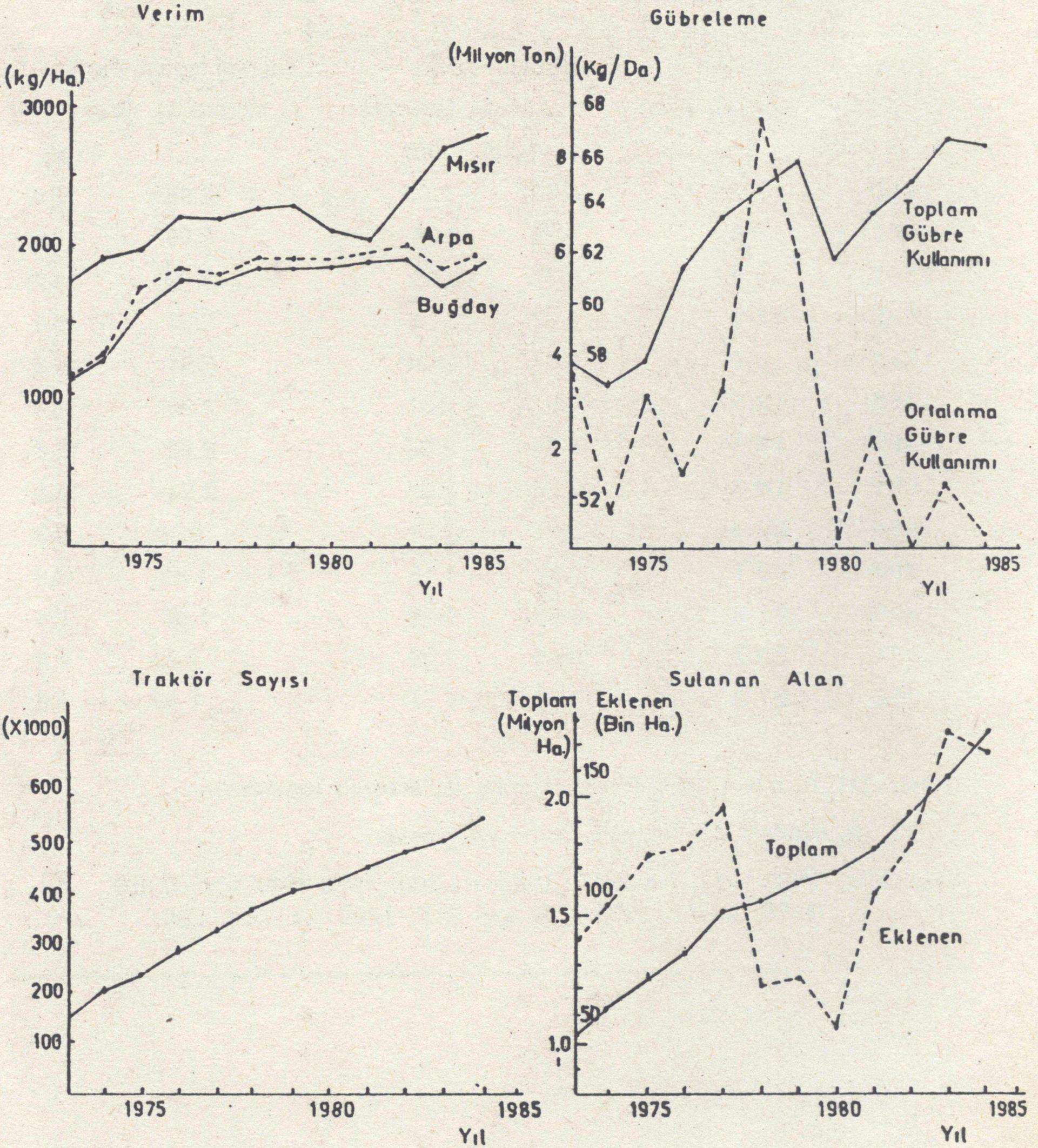
Cetvel 7. Türkiye'de Sivil İşgücü Arzı, Talebi, ve Fazlası, 1980-1992, (15 yaş ve daha yukarı, kadın-erkek).

Yıllar	Toplam İşgücü Arzı	İşgücü Fazlası		Toplam İşgücü Fazlası	
		Tarımsal	Tarımdışı	Miktarı(1)	Oranı
		(x 1000,	000)	.....	(%)
1980	17.2	0.70	1.95	2.65	15.4
1981	17.6	0.70	2.28	2.98	16.9
1982	18.1	0.67	2.62	3.29	18.2
1983	17.8	0.67	2.20	2.87	16.1
1984	18.0	0.67	2.24	2.91	16.2
1985	18.3	0.67	2.31	2.98	16.3
1986	18.5	0.65	2.27	2.92	15.8
1987	18.8	0.66	2.26	2.92	15.5
1988	20.6	0.61	1.71	1.71	8.3
1989	20.7	0.67	1.15	1.82	8.8
1990	21.2	0.58	0.99	1.57	7.4
1991	20.7	0.64	1.08	1.72	8.3
1992	21.2	0.55	1.11	1.66	7.8

Notlar: (1) Tarımsal ve tarımdışı işgücü fazlalarının toplamıdır.

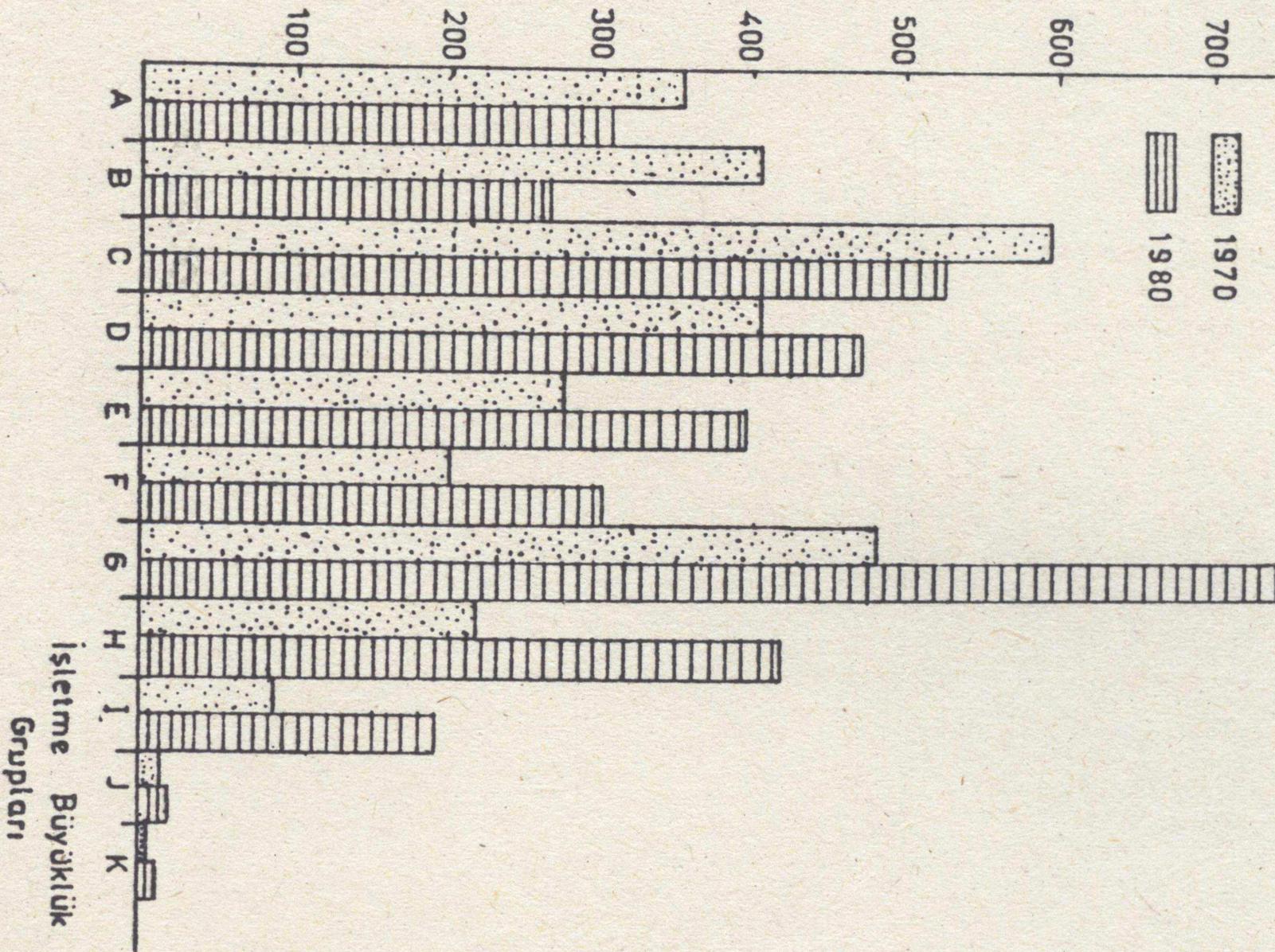
(2) Toplam sivil işgücü arzının yüzdesidir.

Kaynaklar: 1980-1982 için DPT, 1982, s. 300; 1983-1987 için TOBB, 1988, s. 45; 1988-1992 için DİE, 1993, ss. 238, 239.

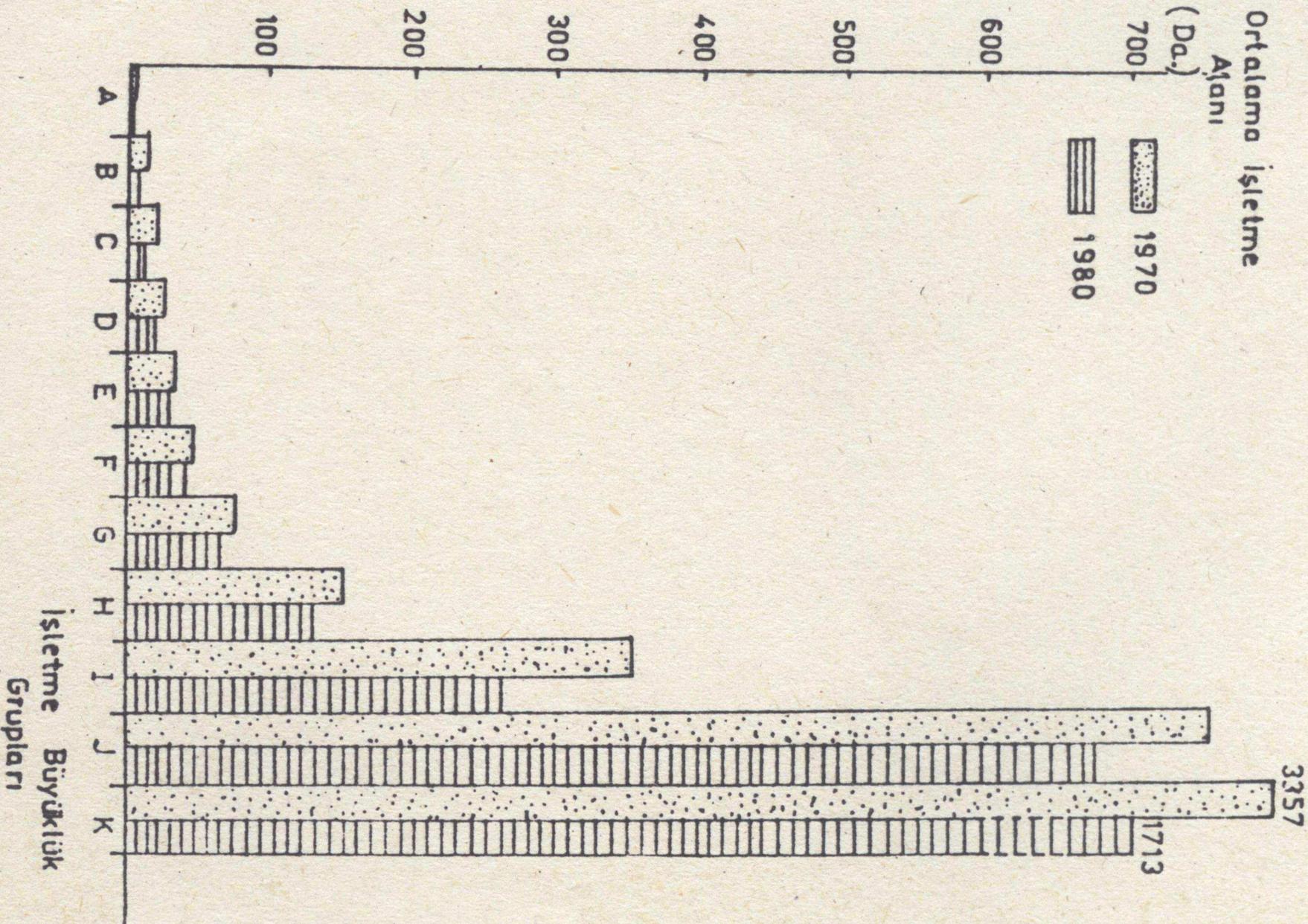

Şekil 1- Tarımsal Gelişmeyle İlgili Bazı Göstergeler, (Kaynak: Cetvel 2).

Toplam İşletme
Sayısı
(X1000)

Ortalama İşletme
Alanı
(Da.)

Şekil 2- Türkiye'de Tarımsal İşletme Büyüklük Dağılımı (Kaynak: Cetvel 6).

